

Ο ΕΝ ΝΙΚΑΙΑ ΤΗΣ ΒΙΘΥΝΙΑΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ

Ὡς γνωστόν, ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας ὑπάρχουν δύο ὀνομαστοὶ Βυζαντινοὶ ναοί, ὁ τῆς ἁγίας Σοφίας καὶ ὁ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἐπ' ἐσχάτων δ' ἦλθον εἰς φῶς τὰ ἐρεῖπια καὶ τρίτου ναοῦ. Ταῦτα ἐμελέτησεν ἐμπεριστατωμένως ὁ εὐφήμως γνωστὸς Τοῦρκος Βυζαντιολόγος κ. Semavi Eyice (Σεμαβή Ἔγιτζε, ἥτοι Ἑριγενῆς Καλλίας), ἀφιερῶσας εἰς αὐτὰ πραγματεῖαν διεξοδικήν ὑπὸ τὸν τίτλον «İznik' de bir Bizans kilisesi» (Βυζαντινὸς ναὸς ἐν Νικαίᾳ).

Τὰ ἐν λόγῳ ἐρεῖπια κεῖνται εἰς τὸ βόρειον τμήμα τῆς πόλεως καὶ ἀριστερὰ ἐπὶ τῆς μεγάλης ὁδοῦ τῆς ἀγοῦσης πρὸς τὴν πύλην τὴν καλουμένην τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ποῖος ὅμως νὰ ἦτο ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ναός; Εἰς τὰς κατωτέρω γραμμάς θὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς ταυτίσεώς του, ὀδηγὸν ἔχοντες τὴν ὄντως πολύτιμον ἐν προκειμένῳ μελέτην τοῦ κ. Ἐγιτζε, καὶ δὴ τὰ ἐξῆς τρία σημεῖα:

α') Οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ σφῶνται μέχρις ὕψους 1.50 μ. Λεπτομερὲς ἐξέτασις τῶν ἐρεπίων ἐδειξεν ὅτι ὁ ἐπὶ τῆς θέσεως ταύτης πρωταρχικὸς ναὸς εἶχεν ὑποστῇ βλάβας σημαντικᾶς, βραδύτερον δὲ ἀνεστηλωθῇ καὶ διεργουθμίσθῃ διαφοροτρόπως. Τὰ σωζόμενα μέρη κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνήκουν εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν. Ὁ ναός, ἀναστηλωθεὶς, διεκοσμήθη μὲ λαμπρὰ μωσαϊκά, ὥς μαρτυροῦσιν αἱ ἀνευρεθεῖσαι καὶ διαρκῶς ἀνευρισκόμεναι παμπληθεῖς πολυτελεῖς ψηφίδες μωσαϊκῶν. Τὸ δάπεδον ἐπίσης ἦτο ἐπεστρωμένον πολυτελέστατα καὶ καλλιτεχνικώτατα. Φαίνεται ὅμως ὅτι δὲν εἶχε καταβληθῇ ἡ αὐτὴ ἐπιμέλεια καὶ διὰ τὴν δόμησιν τῶν τοίχων ὕψη καὶ διὰ τὴν διακόσμησίν των.

β') Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι κατὰ τὴν συνήθη Βυζαντινὴν δομικὴν, ἥτοι δι' ἄλλεπαλλήλων ὀριζοντίων στρωμάτων πλίνθων ἐναλλασσομένων μὲ στρώματα ἐκ λίθων.

Φαίνεται ὅτι ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ ἐγένετο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Πλέον συγκεκριμένως ὁμιλοῦν αἱ πλίνθοι, ἔχουσιν πᾶχος μὲν 0,03 μ. καὶ πλάτος ἑκατέρας τῶν πλευρῶν 0,26 μ. Μὲ πλίνθους παρομοίων σχεδὸν διαστάσεων εἶναι ἐκτισμένος καὶ ὁ 19ος πύργος τῶν τειχῶν τῆς Νικαίας, ὅστις, ὥς φαίνεται, ἐκτίσθη μετὰ τῶν ἐτῶν 1204–1222.

Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ἄγει καὶ ἡ μελέτη ἄλλων τινῶν τεκμηρίων, ὥς ἡ διακοσμητικὴ ἀναγλύφων μαρμάρων κ.λ.π.

Ἡ μεγάλη ἀψὶς τοῦ μνημείου, ἣτις, ὥς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ κ. Ὑγιτς, θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἀκριβεστέραν χρονολόγησίν του, δυστυχῶς ἅμα τῇ ἐσκαφῇ τούτου κατέπεσε· πάντως τὰ ὑφιστάμενα τεκμήρια θέτουσι τὸ ἔτος 1222 ὡς ἔσχατον ὄριον τῆς χρονολόγησεως τοῦ μνημείου. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ τοιοῦτοι ὑπολογισμοὶ εἶναι ἐπιδεκτικοὶ κάποιας ἐπεκτάσεως, ἀντιθέτως δὲ καὶ περιορισμοῦ.

γ') Παρὰ τὸν ναὸν ὑπάρχουν τὰ ὑπολείμματα τοίχων. Εἰς τούτων μάλιστα, οὐτίνος μόνον τὰ θεμέλια σφύζονται, ἐκτείνεται κατὰ μῆκος τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. Ἐπὶ τούτων ὁ κ. Ὑγιτς ἐφιστᾷ τὴν προσοχήν μας λέγων ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραμεληθῇ ἡ μελέτη των, διότι θὰ ἀποβῇ αὕτη χρήσιμος εἰς μελλοντικὰς μελέτας, περὶ τοῦ τοίχου δὲ τῆς νοτίου πλευρᾶς ὁμιλῶν προσθέτει ὅτι, πιθανώτατα, ὁ ναὸς θὰ εἶχεν ἐν παρεκκλήσιον ἢ στοὰς ἐξωτερικὰς ἢ καὶ δωμάτια, τὰ ὅποια θὰ ἐγκατελείφθησαν πρὸ τῆς ὁλοσχεροῦς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ. Πράγματι, ὥς θὰ ἴδωμεν ἁμέσως κατωτέρω, ἡ ὑπαρξὶς τούτων συντελεῖ εἴπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὴν ταύτισιν τοῦ ναοῦ.

Πάντα τὰ σημεῖα ταῦτα μὲ ἤγαγον νὰ μορφώσω τὴν πεποιθήσιν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Τρύφωνος, περὶ τοῦ ὁποίου διὰ μακρῶν ὁμιλεῖ ὁ παρὰ Σάθᾳ Ἀνώνυμος Βυζαντινὸς ἱστορικός.

Ὁ Ἀνώνυμος λοιπὸν μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Θεόδωρος Β' ὁ Λάσκαρις (1254—1258) ἐσέβeto ὑπερβολικὰ τὸν Ἅγιον Τρύφωνα, τὸν ὁποῖον ἐθεώρει ὡς προστάτην του Ἅγιον.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης, ἀποθανὼν ἐν τῇ παρὰ τὴν Σμύρνην Νυμφαίῳ τῇ 30ῇ Ὀκτωβρίου 1254, ἀφῆκεν εἰς τὸν υἱὸν καὶ διάδοχόν του Θεόδωρον Β' Λάσκαριν κράτος πλούσιον, ἰσχυρὸν καὶ ἐκτεταμένον. Ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐξετείνεται τοῦτο μέχρι τῆς Φιλαδελφείας, συμπεριλαμβανομένης, ἐπὶ πολλῶν νήσων μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ Λέσβος καὶ ἡ Ρόδος, ἐν δὲ τῇ Εὐρώπῃ, πρὸς βορρᾶν, πέραν τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ τῆς Ροδόπης καὶ περιελάμβανεν ἐν Μακεδονίᾳ τὰς πόλεις Σέρρας, Μελένικον, Στενήμαχον καὶ τὴν ὀχυροτάτην Τζέπαιναν, πρὸς δυσμὰς δὲ τὴν ἀκμαίαν πόλιν Στόβους, τὰ Σκόπια, τὴν Πελαγονίαν κλπ. Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης εἶχεν ἐντελῶς ὑποταγῇ εἰς τὸ κράτος τῆς Νικαίας ἥδη ἀπὸ τοῦ 1246.

Ἐν τῇ βορειοδυτικῇ Μακεδονίᾳ τὸ κράτος τῆς Νικαίας περιελάμβανε τὰς πόλεις Καστορίαν, Ἀχρίδα, Πρέσπαν, Ἐλμπασάν κλπ. ἀφαιρεθείσας τὸ 1251 ἀπὸ τὸν Δεσπότην τῆς Ἡπείρου Μιχαὴλ τὸν Β', ὅστις ὑπεχρεώθη, διὰ νὰ κλείσῃ εἰρήνην μετὰ τοῦ Βατάτση, νὰ παραδώσῃ τὸν Περγλέπεν, τὰ Βελεσσά καὶ τὴν ὀχυρὰν πόλιν τῆς Ἀλβανίας Κροΐαν.

Ἡ τερραστία αὕτη ἐπέκτασις τοῦ Κράτους τῆς Νικαίας ἐν Εὐρώπῃ ἐγένετο εἰς βάρος τοῦ Δεσπότη τοῦ Ἡπείρου Μιχαὴλ τοῦ Β', τοῦ ἡγεμόνος τῆς

Βουλγαρίας Μιχαήλ, γυναικαδέλφου τοῦ νέου αὐτοκράτορος Θεοδώρου τοῦ Β', ὡς καὶ τῆς Λατινικῆς αὐτοκρατορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥτις περιωρίσθη μόνον ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Βυζαντίου.

Ὁ θάνατος τοῦ Βατάτση ἀνεπτέρωσε τὰς ἐλπίδας τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βουλγαρίας Μιχαήλ, ὅστις ὁρμήσας διέβη τὸν Ἑβρον, καὶ εἰσῆλασεν εἰς τὴν βόρειον Μακεδονίαν καταλαμβάνων τὰ πάντα. Μόνον αἱ πόλεις Σέρραι, Μελένικον καὶ Μνείακον¹ κατώρθωσαν νὰ προβάλλουν ἀποτελεσματικὴν ἀντίστασιν, χάρις εἰς τὴν ἀνδρείαν τῆς πολιτοφυλακῆς των. Μόλις ἐπληροφορήθη ταῦτα ὁ αὐτοκράτωρ Θεόδωρος συνεκάλεσε πάντας τοὺς ἐν τέλει διὰ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου. Πάντες τὸν ἀπέτρεπον νὰ ἐκστρατεύσῃ, λόγῳ τοῦ ὅτι ἐπιλοχάζεν ὁ χειμὼν. Ὁ Θεόδωρος ὅμως ἐσκέφθη ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐκστρατεύσῃ ἀμέσως ἐναντίον τοῦ Μιχαήλ διὰ νὰ σταματήσῃ τὴν προέλασίν του, εἰς τοῦτο δὲ προέβη τοσοῦτο μᾶλλον θαρρούντως, καθ' ὅσον τῷ παρουσιάσθῃ καθ' ὕπνου ὁ προστάτης του Ἅγιος Τρύφων ἐνθαρρύνων αὐτόν.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Θεοδώρου ἐστέφθη ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας. Εἰς ἐπιστολὴν, τὴν ὁποίαν ἔστειλεν οὗτος εἰς τὸν διδάσκαλόν του Νικηφόρον Βλεμμύδην², ἀγγέλλων τὰς νίκας του, λέγει σὺν ἄλλοις : «θαύμασον ἐκ βάθους καρδίας τὰ ὑψηλὰ ταῦτα κατορθώματα τῆς Ἑλληνικῆς ἀνδρείας»³. Ὁ Θεόδωρος ἰσχυρίζετο ἐξ ἄλλου ὅτι εἰς ἐκάστην κρίσιν περιίστασιν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκστρατείας, ἔβλεπε τὸν Ἅγιον Τρύφωνα οὐχὶ πλέον καθ' ὕπνον, ἀλλ' ἐν ἐργηγόρσει νὰ βαδίζῃ ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ στρατεύματος.

Ὁ Ἅγιος Τρύφων κατήγετο ἐκ Λαμψάκου, ἐμαρτύρησε δὲ ἐν Νικαίᾳ. Εἰς τὸν τόπον τοῦ μαρτυρίου του ἰδρύθη εὐκτήριον πλινθόκτιστον, τὸ ὁποῖον ὅμως σὺν τῷ χρόνῳ, εἶχεν ὑποστῇ βλάβας σημαντικὰς κατακλυζόμενον ὑπὸ τῶν ὑδάτων.

Ὁ Θεόδωρος, ἐπανακάμψας εἰς Νίκαιαν νικητὴς καὶ τροπαιοῦχος, ἔσπευσε νὰ ἀναγράψῃ τὰ νικητήρια εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος, ἰδὼν ὅμως τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὗρίσκετο τοῦτο, ἀμέσως ἔδωκε διαταγὰς, πρὶν ἢ ἐπιληφθῇ ἐτέρας τινος ὑποθέσεως πρὶν ἢ προβῇ εἰς τὴν τελετὴν τῆς στέψεώς του διὰ τὴν ὁποίαν τόσον ἐβιάζετο, νὰ ἀνοικοδομηθῇ τοῦτο

¹ Κατὰ τὸν Ἀντωνιον Μηλιαράκη «Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας», Ἀθῆναι, 1898, σ. 424, τὸ Μνείακον ἦτο πόλις ὄχυρὰ ἐπὶ τοῦ Ἀρδα ποταμοῦ.

² Ἐπιστολὴ XLXI, N. Festa, Theod. Ducæ Iascharis, Epistulæ, Φλωρεντία 1898.

³ Ἐν ἐτέρᾳ ἐπιστολῇ ὑπογράφεται ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων καὶ οὐχὶ τῶν Ρωμαίων, κατὰ τὰ εἰωθότα.

⁴ Ἀνώνυμος παρὰ Σάββα, Bibliotheca græca medii ævi, Paris, 1894. Ἐν τῷ Ζφ τόμῳ, σ. 514.

ἐπειγόντως μετὰ πάσης λαμπρότητος ¹. Εἰς τὴν σπουδὴν ταύτην προφανῶς πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἡ πλημμελὲς δόμησις τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ τὴν ὁποίαν παρετήρησεν ὁ κ. Ἐγιτζε.

Ὁ αὐτὸς Ἀνώνυμος ἱστορικὸς προσθέτει καὶ ἄλλας τινὰς λεπτομερείας σχετικὰς μὲ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος, δυνάμενας νὰ ἐξηγήσωσι τί εἶναι τὰ παρὰ τὸν ναὸν ἐρείπια, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπέστησε τὴν προσοχὴν μας ὁ διαπρεπὴς Τοῦρκος Βυζαντιολόγος.

Λέγει λοιπὸν ἐν συνεχείᾳ ὁ Ἀνώνυμος ἱστορικὸς ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ ὠκοδόμησε περίξ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος κτήρια σχολικά ², καὶ δὴ μίαν σχολὴν ἀνωτέρων φιλοσοφικῶν σπουδῶν ὡς καὶ δημοσίαν βιβλιοθήκην. Σημειωτέον ὅτι ὁ αὐτὸς βασιλεὺς καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας πόλεις τῆς ἐπικρατείας του ἵδρυσεν σχολὰς καὶ βιβλιοθήκας ³.

Τὸ θερμὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων τοῦ φιλομούσου Αὐτοκράτορος δεικνύει ἡ ἐξῆς περικοπὴ μιᾶς ἐπιστολῆς του, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκφράζει τὴν χαρὰν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν του, ὅτε οἱ καθηγηταὶ τῆς περὶ ἧς ἀνωτέρω ὁ λόγος σχολῆς τῷ ἔστειλαν τοὺς πρῶτους ἀποφοίτους αὐτῆς :

«Βλέπων αὐτοὺς, λέγει, ἔδοκίμασα τὴν χαρὰν τοῦ κηπουροῦ, ὅστις ἀποθαυμάζει τὸν κῆπὸν του εὐρισκόμενον ἐν πλήρει ἀνθήσει. Ἡ ἱκμὰς τῆς βλαστήσεως καὶ τὸ σφριγὸς τῆς ἀνθήσεως δίδει μίαν ἰδέαν ἐκ τῶν προτέρων τῆς ὠραιότητος καὶ τῆς γύσεως τῶν καρπῶν, τοὺς ὁποίους τὰ δενδρύλλια θὰ παραγάγῃσι βραδύτερον ⁴.

Θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον, ἐὰν συνεχίζοντο αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ ἐπὶ τῶν περίξ τοῦ ναοῦ ἐρείπιων.

I. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

¹ Ἀνώνυμος, "Ενθ" ἀν. σ. 514. Βλέπε καὶ τὸ ἑμὸν σύγγραμμα Théodore II Lascaris Empereur de Nicée, Paris, 1908, σ. 70, σημ. 2. Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἐπέσπευδεν ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του ὅπως τελεσθῇ ἐν αὐτῷ ἡ τελετὴ τῆς στέψεώς του.

² Ἀνώνυμος, "Ενθ" ἀν.

³ Βλ. ἑμὸν σύγγραμμα, σσ. 86 - 87.

⁴ Ἐπιστολὴ CCXVII.